

Л. В. Шевчук, К. С. Подгурська

Виявлення ціннісних орієнтацій через інтерпретацію тексту близькоспорідненої мови

Стаття присвячена інтерпретації дискурсу невідомої близькоспорідненої (сербської) мови носіями української та російської мов. Доведено, що ця інтерпретація дає можливість виявлення ціннісних орієнтацій реципієнта через міжмовні омоніми, які обираються точками сканування й формують інтерпретаційну гіпотезу.

Ключові слова: близькоспоріднені мови, антиципація, інтерпретація, міжмовна омонімія, розуміння, сприйняття, точка сканування.

Ціннісна орієнтація — це вибіркове ставлення людини до матеріальних та духовних цінностей. Це ставлення визначає настанови, мотиви діяльності, характер поведінки, переконання особистості. Ціннісні орієнтації не тільки впливають на визначення сенсу життя, але й виступають своєрідними критеріями оцінювання явищ оточуючої дійсності. Проблема ціннісних орієнтацій особистості завжди була в центрі уваги філософів та психологів [2; 3; 6] і набуває особливого значення у зв'язку з прогнозом майбутнього, яке залежить від системи цінностей людини майбутнього, отже, є актуальною і досі. Не стоять осторонь цієї проблематики й психолінгвісти.

Об'єктом нашого дослідження є інтерпретація дискурсу невідомої спорідненої мови (сербської), спроби його перекладу носіями української та російської мов і виявлення смисло-життєвих орієнтирів мовної особистості реципієнта. **Матеріалом** дослідження стали результати психолінгвістичного експерименту щодо розуміння текстів сербської мови носіями української та російської мов. Подібне дослідження на матеріалі зазначених проводилось уперше, тому нашій праці притаманна **новизна**. Ми поставили **за мету**: 1) простежити процес трансформації лексико-семантичних одиниць невідомої спорідненої (сербської) мови через призму іншої мови у свідомості носіїв української та російської мов; 2) встановити, чи здійсниться розуміння носіїв близькоспоріднених (слов'янських) культур під час вербального дискурсу в усно-розмовній формі; 3) виявити ціннісні орієнтації — вищі людські потреби та інтереси інформанта через сприйняття тексту невідомою близькоспорідненою мовою.

Давно вже помічено помилковість думки, ніби перекладати з близьких мов легше, ніж з мов далеких. Вивчення міжмовної омонімії є важливим для перекладознавства і практики викладання іноземних мов (Кочерган 2000). Майже анекдотичним є приклад невдалого російського перекладу шевченківського рядка «Пішла луна гаєм...» як «Пошел месяц рощей...», де деформація змісту викликана міжмовним омонімом *луна* (укр. «відгомін, відлуння» — рос. «місяць»).

Міжмовні омоніми — «фальшиві друзі перекладача» — це слова контактуючих мов, що повністю чи в основній частині співпадають за формою, але розрізняються за змістом. Різниця в семантиці міжмовних омонімів може коливатись від незначних семантико-стилістичних відтінків (наприклад: укр. *любити* та рос. *любить* — 'відчувати любов до когось, чогось' і серб. *љубити* — 'цілувати') до протилежного, антонімічного значення (укр. *уродливий* «гарний» — рос. *уродливый* «потворний»). Отже, особливо підступною є міжмовна омонімія близькоспоріднених мов.

Вивченню проблеми міжмовної омонімії присвячено багато праць зарубіжних учених (Бархударов 1975, Гуревич, Дозорець 1995, Райхштейн 1980) та українських дослідників (Ковганюк 1968, Коптілов 1971). Серед них авторами є в основному професійні перекладачі, які розглядають функціонування міжмовних омонімів у художньому тексті. Але у розмовному стилі використання міжмовних омонімів близькоспоріднених мов — явище малодосліджене у сучасній лінгвістиці. І тому експериментальне вивчення розуміння омонімів у дискурсі спорідненої мови і спроби перекладу тексту невідомої мови-сестри нам здається **актуальним** і цікавим як з точки зору міжкультурної комунікації, так і з погляду виявлення ціннісних орієнтацій носіїв мови через сприйняття близькоспорідненої мови.

Сприйняттю мовлення приділили багато уваги когнітологи, психологи, лінгвісти та психо-лінгвісти (Богин 1999, Брудный 1975, Дж.Брунер 1977, Винокур 1993, Гумбольд 1984, Дейк ван Т.А., Кинч 1988, Демьянков 1994, Жинкин 1982, Запорожец 1986, Зимняя 1973, Леонтьев 1999, Лурия 1975, Потебня 1993, Pylyshyn 1984 та ін.), але до цього часу не існує загальноприйнятого тлумачення. Серед численних характеристик процесу сприйняття для нас найбільш вагомим є той факт, що «сприйняття являє собою не пасивне споглядання світу, але активну й живу взаємодію, спрямовану на пристосування людини до середовища та її виживання, а отже, і на вилучення з потоку інформації необхідних корисних повідомлень» [4: 17–18].

Сучасна психолінгвістична теорія тексту сприйняття поділяє на три етапи: власне сприйняття, розуміння та інтерпретація. *Власне сприйняття* розуміється як «сенсомоторне впізнання слів, їх значень, зміст речень, надфразових єдностей і т.д., формування уявлень» [7: 331]. Другим етапом сприйняття тексту є *розуміння* як «когнітивна операція формування концепта тексту, усвідомлення авторських і текстових стратегій; відтворення картини загального смислу тексту» [7: 328]. Кінцевим результатом розуміння є *інтерпретація* як переведення зрозумілого змісту й концепта в словесно-знакову форму інтерпретатором [1: 10].

У своїй роботі ми спирались також на модель акту сприйняття мовлення, розроблену дослідником М. Р. Львовим [5]. У запропонованій моделі, яка складається з 13 етапів, для нашого експерименту найбільш важливими у *власне сприйнятті* тексту невідомою спорідненою мовою є декілька моментів. По-перше, це етап *виділення фонетичних слів*, якому сприяють ритміка мовлення, інтонації, логічні наголоси. Навіть одне відразу зрозуміле слово сприяє розумінню всієї фрази. По-друге, етап *впізнання слів*, їх сполучень, порівняння з еталонами, які є в довготривалій мовленнєвій пам'яті. При цьому пам'ять перебирає різні значення багатозначного слова, а це означає, «що процес впізнання фонетичних слів не механістичний, слово впізнається в контексті, а не ізольовано» [5: 88].

Важливими в процесі власне сприйняття є такі етапи, як *усвідомлення структури тексту* (речень, порядку слів, синтагм, словосполучень), *граматичних зв'язків* між словами в реченні, що призводить до *розуміння* висловлювання. На цьому етапі слухач включає нове знання в загальну сукупність свого індивідуального знання і відбувається *розуміння* тексту.

Розуміння — це засвоєння чужих переживань, думок, рішень через співвіднесення із власним досвідом адресата. В психології така рефлексія адресата отримала назву *емпатії* [Титченер 1909]. Успішність розуміння залежить від можливості для реципієнта знайти в тексті віддзеркалення самого себе, свого життя. Для розуміння тексту маловідомою мовою найголовнішим моментом є можливість *антиципації* (вгадування, здогадки). Тут стає в пригоді мовленнєва інтуїція, загальна здібність слухача до пошуку, лінгвістичного експерименту, висунення інтерпретаційної гіпотези.

Результати смислового прогнозування фіксуються в процесі *інтерпретації*, що має такі різновиди: переказ, резюмування (анотування), аналіз, діалог, переклад. Отже, переклад у психолінгвістиці можна розглядати як перенесення в інокультурну свідомість іншою мовою власної інтерпретації перекладачем оригінального тексту. На цей переклад-інтерпретацію впливають особистий досвід, психологічний та емоційний стан, фонові знання, ціннісні орієнтації реципієнта.

З метою виявлення зазначених екстралінгвальних чинників, а саме ціннісних орієнтацій особистості, був проведений експеримент, у якому брали участь носії української та російської мов, представники різних соціальних та вікових груп. Реципієнтам було запропоновано штучно створений сербський текст розмовного стилю, насичений великою кількістю міжмовних омонімів (автор тексту К.Подгурська):

Година за годином је пролазила, а ја сам се све горе осећао и свој *стан* доживљавао као *затвор*. Сваки дан сам *улазио* и *излазио* из њега без циља. Да бих нешто променио у *животу* и довео на *крај* то стање, купио сам *карту* и решио да отпутујем у *Бању*. Тамо сам упознао дивну девојку. Временом смо се заволели, наше *фамилије* лепо су се слагале, ја сам је *запросио* и у следећу *недељу узели* смо се. Људи су волели да нас *оговарају*, али ми смо лепо жили. Временом смо купили *кућу*, поред које расла велика *буква*. Једног дана, она ми је рекла да је *трудна* и да *сукњу* не може да закопча. Мојој срећи није било краја. Добили смо девојчицу, дивне плаве *косе*, који смо сви волели *љубити* и *мазити*. Од свих играчака, наша девојчица је највише волела дрвени *бубањ* и кутију где је било много дрвених *слова*.

У цьому тексті виділені слова вжито в такому значенні: *бања* — ‘курорт’, *бубањ* — ‘барабан’, *буква* — ‘бук’, *година* — ‘рік’, *живот* — ‘життя’, *запросити* — ‘посвататись’, *затвор* — ‘в’язниця’, *излазити* — ‘виходити’, *карта* — ‘квиток’, *коса* — ‘волосся’, *край* — ‘кінець’, *кућа* — ‘будинок’, *љубити* — ‘цілувати’, *мазити* — ‘пестити’, *недеља* — ‘неділя’, *оговарати* — ‘розпускати плітки’, *слово* — ‘літера’, *сукња* — ‘спідниця’, *трудна* — ‘вагітна’, *улазити* — ‘входити’, *фамилија* — ‘родина’. За нашою гіпотезою, саме ці лексико-семантичні одиниці, що могли сприйматися на фонетичному рівні в українській та російській мовах як еквіваленти, повинні були стати точками сканування для розуміння тексту невідомою слов’янською мовою. У ході експерименту виявлено ще одне фонетичне слово *и кутија* — ‘і коробка’, що сприймалося як *Якутія*.

Реципієнти слухали текст сербською мовою три рази й після кожного прослуховування тексту записували свій переклад на плівку. Перший раз текст читався експериментатором повністю з настановою зрозуміти зміст тексту в цілому. На цьому етапі відчувався психологічний дискомфорт учасників експерименту, інколи навіть з відмовою брати в ньому участь, через нерозуміння чужої мови. Але виділення спільнослов’янських фонетичних слів, впізнання їх значень в рідній мові та антиципація відбувались вже при першому сприйнятті тексту. Це сприяло тому, що реципієнти висували гіпотезу щодо змісту тексту, яка майже не змінювалась після подальших прослуховувань. Другий раз текст читався реченнями, і реципієнт намагався перекласти кожне з них окремо. Увага слухачів тепер сконцентровувалася на усвідомленні структури тексту (виділення синтагм, словосполучень, порядку слів) та граматичних зв’язків між словами. Після третього прослуховування тексту процес формування гіпотези вже завершений, розуміння змісту уможливлено індивідуальним знанням про світ, ціннісними орієнтаціями.

Слід зазначити, що, сприймаючи 22 спільнослов’янських омонімічних слова у тексті невідомою мовою, учасники експерименту вказували на проблематичність поєднання цих лексем у цілісний дискурс. Внаслідок цього виникала необхідність актуалізувати тільки частину омонімів, які, на нашу думку, можна розглядати як репрезентанти смисло-життєвих орієнтирів особистості. Так, у групі підлітків-хлопчиків найбільш частотними точками сканування, на яких будувалась гіпотеза, стали *карта* та *излазити*: «Він купив *карту*, поїхав подорожувати, *облазив* гори і зносив свій одяг». Такий вибір слів можна пояснити юнацьким прагненням пізнання світу та мріями про подорожі. У дівчаток переважала акцентуація уваги на словах *коса*, *сукня* (=одяг), *любити*: «...вона просила заплітати їй *коси*, пестити та *любити*», «...життя своє треба *любити* і цінити», «...вона сказала, що в неї нема нових речей, що треба купити новий *одяг*, і поїхала в *Якутію*». На наш погляд, у цьому виборі дівчаток-підлітків виявляється романтичне прагнення кохання, бажання подібатись, піклування про зовнішній вигляд. На думку більшості реципієнтів-чоловіків від 20 до 30 років, подія, про яку розповідає герой, відбувається в *бані*, де він знайомиться з вродливою дівчиною із довгою гарною *косою*, йому грають музики на *бубні*, всі його годують та наливають йому. У жінок віком за 30 років в залежності від реалізованості життєвих завдань точки сканування для побудови інтерпретаційної гіпотези обиралися по-різному. Але безперечним був вибір у незаміжних жінок лексем *затворник*, *трудно* для розуміння тексту: «Рік проходив за роком, я жив один, сам все робив по господарству». Після того, як герой розповіді знаходив собі пару, «йому стало легше жити на білому світі».

Найскладніше процес пошуку точки сканування для тлумачення невідомого тексту відбувався в групі людей похилого віку (за 60 років). Це можна пояснити небажанням взагалі брати участь в експерименті. У зафіксованих відповідях висувуються версії про хворобу та лікування героя мазтю в бані (*мазати*, *баня*). Найбільш несподіваною в цій групі стала інтерпретація 70-річного чоловіка єврейської національності: «...герой узяв карту і подивився, де краще живеться, щоб виїхати».

Висновки. Таким чином, результати проведеного дослідження дають змогу стверджувати, що міжмовні омоніми у слов’янських мовах сприймаються носіями української та російської мов як еквіваленти й обираються точками сканування для інтерпретації тексту невідомою близько-спорідненою мовою. Вибір інтерпретаційної гіпотези репрезентує не тільки вікову групу, соціальну приналежність, але й ціннісні орієнтації мовленнєвої особистості. **Практичне використання** методики інтерпретації тексту близькоспорідненої мови можливе в мовленнєвій діагнос-

тиці з метою вивчення, крім вищезазначених параметрів, гендерних особливостей реципієнтів, акцентуації свідомості адресата, використання стереотипів тощо.

1. Богин Г. И. Текстовые ключи к инокультурным смыслам // Вісник Київ. держ. лінгв. ун-ту. Сер. Філологія. — 1999. — Т. 2. — № 2.
2. Боринштейн Е. Р., Кавалеров А. А. Личность: её языковые ценностные ориентации: Монография. — Одеса, 2001.
3. Головаха Е. И., Кроник А. А. Психологическое время личности. — К., 1984.
4. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. — М., 1996.
5. Львов М. Р. Основы теории речи. — М., 2002.
6. Риккерт Г. Ценности жизни и культурные ценности. — М., 1912–1913.
7. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. — К., 2002.

L. V. Shevchuck, K. S. Podgurska

EXPOSING THE VALUABLE ORIENTATIONS THROUGH INTERPRETATION OF THE TEXT OF UNKNOWN COGNATE LANGUAGE

The article is devoted the interpretation of discourse of unknown cognate (Serbian) language by native speakers of Ukrainian and Russian languages. It was proved that this interpretation affords the opportunity to expose valuable orientations of the recipient through interlinguistic homonyms which are chosen by points of scanning and form the interpretation hypothesis.

Key words: cognate languages, anticipation, interpretation, interlingual homonymy, understanding, perception (recognition), point of scanning.

Л. В. Шевчук, Е. С. Подгурская

ВЫЯВЛЕНИЕ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ЧЕРЕЗ ИНТЕРПРЕТАЦИЮ ТЕКСТА БЛИЗКОРОДСТВЕННОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена интерпретации дискурса неизвестного близкородственного (сербского) языка носителями украинского и русского языков. Доказано, что эта интерпретация дает возможность выявления ценностных ориентаций реципиента через межъязыковые омонимы, которые избираются точками сканирования и формируют интерпретационную гипотезу.

Ключевые слова: близкородственные языки, антиципация, интерпретация, межъязыковая омонимия, понимание, восприятие, точка сканирования.